

LYAUTEY

Au légitimiste qui a donné un empire à la République.

Aceasta e închinarea pe care Principesa Marta Bibescu o adresează pe un volum dăruit lui Louis-Hubert-Gonzalve Lyautey, maréchal de France, răposat întru Domnul, câteva zile înainte de Paul-Ludvig-Hans von Beneckendorff und von Hindenburg. Rămășițele pământești odihnesc acum în pământul natal, alături de osemintele falnicilor Duci de Lorena și ale lui Carol Te-merarul.

Rar realitatea a fost surprinsă mai limpede și mai rezumativ în câmpul binoclului întors al expresiei lapidare și rar și-a găsit tălmaci mai norocos, ca viața magnificului francez, în dedicația subtilii noastre compatrioate. Cea mai amănunțită biografie, cât de romanțată sau neromanțată, nu poate spune mai mult.

Un légitimiste qui a donné un empire à la République: acesta e Lyautey. Cele zece cuvinte prin care Principesa Bibescu l-a zugrăvit cuprind întreaga lui existență, cu tot paradoxul ei. Căci, dacă e drept că după o carieră glorioasă și plină de uluitoare peri-peții, cu dușmanul în față și cu omul politic în spate, Lyautey a izbutit totuși să dedice patriei sale o țară, care nu e decât opera lui, e tot atât de adevărat, citează Principesa Bibescu, că îi plăcea să spună:

— « Je suis militaire et je déteste les militaires !.. Je suis soldat et j'ai été dreyfusard !.. Je ne mettrai plus les pieds à l'Académie depuis qu'il y ont nommé M. X... Je déteste la République et je l'ai servie toute ma vie. Je n'aime que le peuple et les aristocrates... Regardez-moi: je suis légitimiste... Ce n'est plus une opinion, c'est une fleur... Il n'y en a plus ! »

Ce înalt prestigiu capătă asemenea vorbe, rostite la finele unei asemenea existențe, și cât de minunată trebuie să fie țara în care astfel de oameni, încălziți de sentimente potrivnice stării ei actuale, își găesc totuși întrebuițare, spre folosul și binele ei !

Dacă vorbele acestea nu sunt o simplă butadă (și nu sunt), e cu atât mai frumos și pentru Lyautey și pentru Franța. De altfel, Republica pe care a servit-o, după cum el însuși mărturisește, atât cât a trăit, l-a înțeles, l-a folosit, l-a răsplătit, l-a cinstit.

Legiunea de onoare, Mareșalatul, Academia... Nici una din marile distincțiuni pe care le-a meritat din plin nu i-a fost refuzată, precum în viață, așa și după moarte:

« Par décret en date du 28 Juillet 1934, reproduce d. Alberic Cahuet în « L'Illustration », il sera fait à Louis-Hubert-Gonzalve Lyautey, maréchal de France, des funérailles nationales, qui seront célébrées par les soins de l'Etat et aux frais du Trésor public ».

După o viață regală, Lyautey e dus la locul de veci ca un Rege, escortat de Generali, Cardinali, Academicieni, Miniștri, Pașale, Dragoni, Husari și Spahii. Patru fanioane, patru simboluri materiale, amintesc originea, starea și faptele mărețului încetat din viață: fanionul Lorenei, de care nu s'a despărțit niciodată, fanionul de Resident general al Marocului, fanionul de comandant suprem al trupelor Protectoratului și fanionul marocan, cu armele lui Solomon. Străjuit de patru statui vii, în deplină uniformă de ofițeri superiori ai Republicii, înmănușați în alb și cu săbiile scoase, din capela Rotonde, « le salon funéraire des Ducs de Lorraine », Lyautey Africanul intră în istoria Franței și în eternitate, pe sub porticul bisericii care duce la Capelă și care (aminteste d. Cahuet), poartă scris pe frontispiciu:

« Arrête-toi, ici, passant, et admire. Autant de ducs de Lorraine ensevelis ici, autant de héros. Autant de duchesses, autant de femmes courageuses, autant de leurs enfants, autant de princes nés pour l'empire et plus dignes encore du ciel ».

« D'après un proverbe lorrain, continuă d. Cahuet, les trois plus magnifiques cérémonies qui se pouvait voir en Europe étaient le couronnement d'un empereur à Francfort, le sacre d'un Roi de France à Reims et l'enterrement d'un duc de Lorraine à Nancy.

« Les funérailles de Lyautey ont continué, avec un appareil modernisé, les fastes des funérailles ducales », încheie domnia-sa.

Astfel, porțile unui glorios trecut s'au deschis ca două brațe, în fața trupului neînsuflețit al unui fiu vrednic de el.

* * *

« Romani! într'o zi ca aceasta am învins pe Hanibal, cucerind Cartagina. Urmați-mă în Capitoliu ca să mulțumiți zeilor pentru această strălucită victorie, rugându-vă să vă mai dea conducători ca mine ! »

Nu disculpându-se, ca un infractor de rând, ci așa a înțeles celălalt african, Publius Cornelius Scipio, să răspundă la *in jus te voco*, al lui Caton Bătrânul și la acuzațiile oamenilor lui.

Iși vor fi amintit poate unii de Scipio și de trufașa lui atitudine, citind în biografiile lui Lyautey, care, numai din nobila dorință de a-și servi patria, primise să-și schimbe sceptrul dela Casa-blanca, pe un portofoliu ministerial la Paris, cum tocmai în momentul în care ascendentul lui asupra comandamentului britanic ar fi putut grăbi realizarea frontului unic (punct nevralgic al desnodământului), e silit să demisioneze, trăgând după el întregul cabinet Briand, în huiduilele câtorva deputați, ca replică la un discurs care, pronunțat de un *civil*, ar fi stârnit poate ovații.

Insondabilul capriciu al destinului hotărăște încă odată ca doi oameni despărțiți de veacuri și milenii să fie mai aproape unul de altul, decât aceia cu care au stat cot la cot. Când a fost să-l asemuiască, nici unul din compatrioții marelui soldat loren nu s'a ispitit să-și rotească privirea în contemporaneitate, ci toți au căutat departe, în trecut.

— Om al Renașterii, au zis unii !

— Proconsul, zic alții !

Da, da, pe aici strigă faptele, prin forumul înconjurat de cele șapte coline, în care două mii de ani a stat neclintită cârma lumii; pe aici căutați-l și-l veți găsi. Iată-l în togă quiritară, pășind cu fruntea sus spre acuzatori. Intinde mâna spre Roma veacului de față, mutată spre malurile Senei, așteptând parcă peste timp și spațiu, mâna fraternă a lui Lyautey.

Lyautey-Scipio: Africanii !

Scipio-Lyautey ! Aceasta e octava istorică în care e cuprinsă, întreagă, gloria colonială a latinității.

Par sa douceur, glăsuște cronică, a cucerit Scipio inima Catarginezilor.

Par la politique du sourire, afirmă mareșalul Pétain, seduce Lyautey populația Marocului.

Les Scipions ca și *les Lyautey* au dat patriei generații de ostași vrednici, culminând, primii în Publius Cornelius, secunzii în Louis-Hubert-Gonzalve.

Când, ales consul, cuceritorul de mai târziu al Cartaginei pregătește o expediție în Africa, neîncrezător, Senatul îi acordă forțe insuficiente.

Când, numit comandant al sub-diviziei Sud-Oraneze, pacificatorul de mai târziu al Marocului cere efectivele trebuitoare, metropola nu-i dă decât ajutoare insuficiente, sau tardive.

Scandalizat de luxul desfășurat de Scipio, severul Caton îl denunță Romei, urmărindu-l fără încetare cu fulgerile lui, ca și cum nu aceasta ar fi ridicat prestigiul armatelor romane.

Lui Lyautey i se aduc aceleași acuzații în rubricile catoniene ale unei prese tot atât de severe, ca și cum un misionar locuind în cort și ieșind cu galoși și umbrelă sub braț, ar fi putut să impună Franța, în fața somptușelor tradiții orientale, ale nobililor șefi Arabi.

Patrie nerecunoscătoare, nu vei avea oasele mele, pune să-i sape pe piatra funerară vindicativul Roman, retras între larii și penaii lui la Litorna.

Lorenul, care și el și-a dat ultima suflare pe moșia lui dela Thorey, unde își alesese un liniștit exil voluntar, nu are, din fericire aceleași motive să-și deteste patria. Moare împăcat cu sine, în plină glorie, încărcat de ani și amintiri, slăvit și regretat de metropolă, de colonii și de întreaga omenire cugetătoare.

* * *

Ca exemplar uman, Lyautey reprezintă în alte proporții și pe alt plan, ceea ce era pe vremuri în principatele Moldo-Valahe un velit boier. Acum, când minunata lui viață s'a încheiat ca un film moral în care triumfă binele, într'o apoteoză, multe și feluritele ei peripeții ne apar ca niște simple semne ale destinului,

necesare economiei scenariului și aranjate parcă anume pentru a face spectacolul mai interesant. Asta nu înseamnă însă că ele nu au fost tot atâtea obstacole și primejdii reale, pe care omul a trebuit să le străbată și să le înlăture. Poate că vre-o stea proteguitoare, din puzderia care luminează înălțimile cerești, va fi încercat de acolo, de sus, să călăuzească pașii gloriosului călător, luminându-i calea în întregime, dar în învălmășeala crâncenă a luptelor vieții pământești, razele binecălăuzitoarelor stele nu se văd și capătul drumului, nouă muritorilor, deapururi necunoscut rămâne.

* * *

Reproduc, din d. André Maurois, biograf romantic, dar minuțios și avizat, un pasaj edificator asupra firii și dispozițiilor sufletești ale pe atunci tânărului Hubert Lyautey, elev al liceului din Nancy. Impreună cu camaradul lui, Antonin de Margerie, redactează următoarea profesie de credință, scrisă caligrafic și cu armele Franței desenate în frunte:

Pourquoi nous sommes royalistes...

« Nous ne pouvons être bonapartistes, à cause de l'assassinat du Duc d'Enghien. Nous ne pouvons être orléanistes, à cause de l'assassinat de Louis XVI. Nous ne pouvons être républicains, parce qu'aucun honnête homme ne peut appartenir à ce parti. Donc, nous ne pouvons être que légitimistes ».

Lyautey avea 12 ani, Margerie 11. Când, cu puțin înainte de a închide ochii, i-a mărturisit Principesei Marta Bibescu sentimentele lui legitimiste, își va fi reamintit oare de prietenul Margerie și de curata lor justificare? « Leur piété était ardente, urmează d. André Maurois; ils savaient par coeur d'innombrables vers religieux de Lamartine et n'aimaient pas Victor Hugo ».

Să nu iubești un mare poet la o asemenea vârstă și pentru asemenea motive, e mai mult decât frumos.

Tot d. Maurois povestește cum, de copil încă, îi plăcea să se joace de-a soldații și *de-a țara*. Unul din copii era ales Impărat. Printre țărănușii dela Crevic, proprietatea părintească, evident că Lyautey era totdeauna Impăratul. La liceu însă, lucrurile se schimbă. Dar Lyautey își face repede un grup de partizani, în cap cu fidelul Margerie. Reproduc în întregime pasajul acesta,

deschis ca o fereastră, pe un colț de viață care ne pune în contact direct cu atmosfera în care a crescut Marocanul:

— « Hubert, lui disaient-ils, il faut que ce soit toi qui devien- nes l'Empereur.

C'était bien l'avis de Lyautey. La bande se réunissait dans une cour où, de quelques caisses d'emballage, elle avait fait une tribune. Un jour Lyautey y monta, deux pistolets d'enfant à la main, les déposa devant lui sur la caisse-tribune et fit un coup d'Etat. Les autres l'acclamèrent. Le titulaire fut détrôné. Dans le monde des parents, l'histoire du coup d'état du petit Lyautey se répandit vite et eut un grand succès. Les vieux Messieurs ne l'appelaient plus que l'Empereur. Mais la grand'mère, qui était légitimiste, traita son petit-fils sévèrement. Deux jours plus tard, comme il entra dans le salon où se trouvait un vieil ami, ancien sous-préfet de la Monarchie de Juillet, celui-ci dit en riant: « Ah ! Bravo, Louis Philippe ! ».

— Ne riez pas, dit M-me de Villemotte, d'un air fâché, je trouve qu'Hubert s'est conduit comme un usurpateur ».

În ascendența lui de altfel nu găsim decât regaliști; orleaniști în linia paternă, legitimiști în cea maternă, « mais le tout sans violence » (Maurois).

La 92 de ani, ținuta marelui (soția generalului Lyautey), care avea la acea epocă șazeci de descendenți, spunea la masă:

— « Mes enfants, je rends grâces à Dieu de ce que parmi vous, étant pourtant si divers, il n'y ait aucun républicain » (Maurois).

* * *

Sub calda priveghere a unor astfel de ascendenți, ale căror nume și fapte se împletesc pe istoria Franței ca « bună-dimineța » pe trunchiul unui stejar bătrân, copilăria lui Lyautey trece totuși încet și trist. Până la 12 ani nu părăsește ghipsul în care a fost imobilizat, decât pentru a-l schimba cu încercuirea rece a unui corset metalic. În fașă încă e lăsat să cadă în stradă din brațele doicei, care, din balcon, căsca gura la o defilare. Umărul întâmplător al unui husar amortizează izbitura, și Lyautey scapă cu viață. Nici nu va fi bănuț, de sigur, femeia aceea simplă, că ținuse în brațe Marocul și nici ostașul acela necunoscut că salvase o colo-nie franceză.

* * *

Iată, după d. Paluel Marmont, primele etape ale acestei strălucite cariere:

Janvier 1876 — Sous-lieutenant, élève à l'Ecole d'Application d'Etat-Major.

Janvier 1878 — Lieutenant au 2-ème Chasseurs.

Juin 1880 — Lieutenant au 2-ème Hussards.

Février 1881 — Citation pour un travail topographique.

Septembre 1882 — Capitaine au 4-ème Chasseurs, à Saint-Germain-en-Laye.

Décembre 1883 — Lettre de félicitation du Ministre pour un mémoire sur la cavalerie italienne.

Mars 1893 — Chef d'Escadron au 12-ème Hussards, à Gray.

Octobre 1893 — Chef d'Etat-Major de la 7-ème Division de Cavalerie, à Meaux.

38 de ani! Șef de Stat-major! Frumos! la acea epocă, magnific.

Dar Lyautey nu era din pasta acelora care se mulțumesc să-și facă drum prin rezistența de pilaf a carierelor normale și nu simțea nici o satisfacție sărind automat câte un galon.

Incheieturile lui de hunter cereau bancheta irlandeză și obstacole casse-cou. Era nemulțumit. Se plictisea. Deprins să observe și să mediteze de pe vremea când alți copii înalță șmece și bat mingea, plăcându-i să se instruiască prin lecturi, inteligent și cu pronunțate înclinațiuni artistice, având gust literar, spațiul unei mici garnizoane de provincie era cu mult prea limitat pentru aptitudinile și preferințele lui. Diferențiat de mediul în care intrase, structura lui intelectuală îl indică izolării. Ambiția de om care-și cunoaște valoarea, orgoliul și dorința de a *servi*, toată energia lui comprimată, nu-și află decât o răsufălătoare: apropierea (din școala militară încă), de căpitanul Albert de Mun, inițiatorul unui curent de reformă socială prin catolicism, pentru ale cărui idei militează cu entusiasm și convingere. Devotamentul lui pentru ideea monarhică, în așteptarea himericului Henric al V-lea, care ar fi urmat să fie contele de Chambord, ia, după cum o dovedește corespondența rămasă, aspecte de adevărată exaltare, când e primit la Goritza, unde se duce anume, de acest legitim pretendent, care, îl încadra laolaltă cu Joseph de la Bouillerie și Antonin de Margerie, în denumirea de « mes trois mousquetaires ».

— « Je viens de Le quitter, scribe el lui Margerie. L'émotion est telle, l'emprise si forte que je ne parviens pas à reprendre conscience de ma personnalité, abdiquée, fondu en Lui, pendant ces heures de grâces. Le Roi de France ! — Je l'ai vu, je l'ai touché, je l'ai entendu... ».

Își închipuie oricine, citind aceste rânduri, ce trebuie să se fi petrecut în sufletul tânărului căpitan de vânători, când, înainte de a se duce în audiență la Papa Leon al XIII-lea, contele de Chambord, care îi facilitase acest demers, îi spune :

— « Il faut que le Pape sache qu'il y a encore en France une jeunesse royaliste, agissante, pleine de foi : qu'il y a derrière moi autre chose que de vieux Etats-Majors. Il faut qu'il le constate. Il faut le voir et lui parler franchement ».

— « Tu devine mon frisson, urmează scrisoarea către Margerie. Je me montais certes fort l'imagination, mais j'eus l'impression d'une investiture, celle de la Parole Royale qu'il m'appartenait de transmettre ».

Și iarăși e ușor de închipuit ce decepție încearcă Lyautey, când, la capătul acestei înalte misiuni, se convinge că *Papa e republican*.

Mai târziu, fără să se apropie de contele de Paris, « Lyautey restait monarchiste et s'il se montra, un peu plus tard, antiboulangiste, ce fut en partie parce qu'il avait une horreur naturelle du désordre, mais plus encore parce que Boulanger avait contresigné le décret d'expulsion des Princes » (Maurois).

* * *

În viața de garnizoană, Lyautey se va izbi dela început de tipic și rutină, și în tot restul carierii lui va avea zilnic prilejul să se convingă că logica și ideile clare sunt cele mai greu de impus. Așa, socotind că e mai bine ca soldatul să prefere să stea în cazarmă decât la cantină, sau să bată străzile, și că în acest scop e indispensabil să transformi cazarma într'un fel de cămin atrăgător. Lyautey construște pentru escadronul lui o sală de agrement, cu biliard, diferite jocuri, cărți de citit și hârtie de corespondență. Inovația irită vechile cadre și inovatorul e privit chiorîș și ironizat. Exemplele de acest fel se țin lanț. O întâmplare îl clasează însă de-a dreptul printre revoluționari.

În salonul d-lui de Guerle, Lyautey face cunoștința vicontelui de Voguë, atunci ales membru al Academiei Franceze. O spontană simpatie, care avea să evolueze repede în adevărată prietenie, se stabilește între cultivatul cavalerist și proaspătul academician. Lyautey își expune vederile asupra rostului armatei și ostașului modern.

— « Le soldat français est difficile à commander, mais il est facile à conduire », susține Lyautey (Paluel Marmont).

— « La force d'une armée, urmează el, n'est pas à la mesure du nombre de ses fusils; elle réside toute entière dans sa valeur morale, dans son orientation sociale, dans son degré de compréhension » (Paluel Marmont).

Cucerit de teoriile tânărului ofițer, Voguë îi cere câteva note, cu intenția de a le utiliza pentru un articol. Peste câteva zile, sub titlul « *Du rôle social de l'officier* », Lyautey îi înmânează un lung articol pe care îl redactase între timp. Voguë îl inserează întocmai în *Revue des deux Mondes*, fără semnătură. O indiscreție redacțională dă însă la iveală numele autorului.

Succes pe de o parte, scandal pe de alta. În orice caz, articolul are răsunet. E comentat, scrie d. Paluel Marmont, în cercurile politice, în statele-majoare străine. E remarcat de împăratul Wilhelm al II-lea, ceea ce atașatul militar german comunică lui Lyautey. Militarii înțepeniți în prejudecăți și cercurile conservatoare îl dezaproabă. Așa se face că acest monarhist, acest tradiționalist, acest conservator, își atrage totodată și prin aceasta simpatia republicanilor de stânga, cu sprijinul cărora își va atinge obiectivele. Curând, ceea ce a expus în scris, va fi în măsură să aplice în stil mare și cu același succes pe teren. O telegramă, care îl găsește la o manevră, îl anunță că e detașat la Statul-Major al trupelor din Indo-China. Împlinește 40 de ani. Aniversarea îl surprinde pe bordul vasului Pei-Ho.

Lyautey navighează spre punctul de plecare al carierei lui coloniale.

* * *

Dela debarcare încă, un concurs de împrejurări îl obligă să-și asume răspunderi care depășesc atribuțiile lui. E sub comanda lui Gallieni. Incercatul colonial îl cântărește repede:

— « Je vous ai jaugé. Je crois que ça marchera. Si ça ne marche pas, je vous lâcherai comme une muscade » (Paluel Marmont).

Lyautey scribe acasă:

— « Je me sentais né pour créer et je crée; pour commander et je commande; pour remuer des idées, des projets et des oeuvres, et j'en remue à la pelle... Ah! se coucher le soir, après avoir dépouillé le courrier qui annonce dans la même journée qu'on vient de progresser d'un jour de marche dans la Menanava, qu'une reconnaissance a atteint l'objectif fixé, que deux villages se sont repeuplés, qu'il y a six kilomètres de routes de plus achevées, que six mille francs d'impôts imprévus sont rentrés, qu'un essai de pommes de terre a réussi, qu'un négociant nouveau s'est installé, qu'un marché s'est rouvert... Quel bon sommeil sur tout cela ». (Paluel Marmont).

Și despre Gallieni:

« Ce dont... je jouis en dilettante, c'est de constater ce magnifique spécimen d'homme complet, de voir réalisé ce type de chef absolu, soldat et administrateur, rustique et cérébral, de toucher à un homme qui développe à travers la vie, sans entraves, son entière personnalité. Et comme il connaît son monde: « Voyez vous, me dit-il, en exposant ses plans, ses plans du Lang-Son à venir ses larges idées de relations commerciales avec la Chine, sa conception de l'organisation définitive de ce pays; voyez-vous, je vous dis cela, mais je me garde bien de le leur dire à Hanoï. Je les épouvanterais et l'on m'arrêterait net. Je leur sers donc des plats pour leur estomac, je leur rapetisse tout ce que je fais, j'avance en cachette, en louvoyant, en atténuant toujours la portée des choses, en donnant comme mesure de simple police, de détails de rectification commune, mes actes le plus osés et en somme le plus révolutionnaires, et alors, ça passe ». (Paluel Marmont).

Și, din altă scrisoare:

« Ça me change tant de France de sentir qu'au lieu de travailler dans le vide, de faire de plans de transport qui ne transporteront rien et de préparer des manoeuvres conventionnelles, on fait de l'immédiat et du réel ». (André Maurois).

Iată vorba de om de acțiune, de militar înnașcut, de comandant.

* * *

După ce-l inițiază, Gallieni părăsește dubla comandă, lăsându-și să zboare singur.

Il prețuește, îl admiră. Discipolul e și el încântat de maestru, căruia îi va da, oridecâteori va avea prilejul, toate probele de recunoștință și devotament. Scrie scrisori entusiaste în Franța. Aceste scrisori circulă, se comentează. Când lucrurile se încurcă în Madagascar, Gallieni e însărcinat de urgență cu potolirea ținutului. « *C'est à cause des lettres de Lyautey que Gallieni sera choisi* », scrie d. Paluel Marmont.

* * *

Je vous lâcherai comme une muscade...

* * *

Următorul schimb de telegrame e mai elocvent decât orice comentariu în ceea ce privește notorietatea pe care o câștigase Lyautey și a raporturilor dintre el și Gallieni:

Le Ministre des Colonies au Gouverneur Général de l'Indo-Chine:

« Si voyez pas inconvenient, dirigez Madagascar commandant Lyautey, demandé par Gallieni ».

Gouvernement Général à Ministère:

« Ai absolument besoin Lyautey jusque courant Janvier. Gallieni peut-il réserver poste jusque-là ? »

Gallieni à Colonies:

« Garderai poste Lyautey jusqu'en Mars. »

* * *

De aci înainte se va vorbi de o metodă de colonizare Gallieni-Lyautey. Această metodă, scrie d. Raymond Recouly, « *consiste à se servir de la force uniquement comme un moyen, jamais comme une fin* ». Această metodă de concepție specific latină, e o metodă de pacificare, de penetrație lentă, *politique de tache d'huile*, cum o numește însuși Lyautey, de seducție.

* * *

În Madagascar, șeful și subalternul se vor cunoaște mai bine. Pe măsură ce se vor cunoaște, vor avea temeinice motive să se admire. În definitiv, fiecare prețuește în celălalt propriile lui

calităţi, cu care se va putea mândri, fără impedimentul stingheritor al modestiei. Amândoi şi-au format reflexele comandai la şcoala răspunderii. Amândoi au avut de luptat cu acelaşi birocrat tipic şi paperasier. Căci şi în Franţa, şi la noi, şi pretutindeni a existat, există şi va exista totdeauna acel tip de ofiţer-funcţionar, bun topograf, bun ochitor, călăreţ reglementar, tactician de manevre şi strateg de operetă. Cei care au făcut războiul îşi vor fi amintind de acest răspândit papagal al doctrinelor şi patefon ambulant al reglementelor, pe câmpul de luptă, terorizând furierii şi terorizat la rândul-i de teama răspunderilor, incapabil să pună în baterie un tun sau să deplaseze un cheson, fără acoperirea justificativă a *ordinului scris*. Situaţiile, fireşte, nu aşteaptă niciodată sosirea ordinelor şi se schimbă între timp după legi independente, abătându-se ades dela *tema* dată şi punându-se de-a-curmezişul *planului* de luptă, cel mai bine întocmit. Aşa se face că aceşti conţopişti de profesie şi ofiţeri diletanţi rămân totdeauna alături de evenimente şi în caz de război (unicul prilej de a se ilustra în carieră), sunt puşi să păzească pesmeţi sau să inventarieze cauciucuri şi bidoane de ulei, nu să conducă oameni. Am amintit de aceşti corecţi încurcă-lume şi solemnii macină-vânt, pentru că tocmai la polul opus găsim (mai rar, ce-i drept) militari prin vocaţie de gen Gallieni-Lyautey. Aceştia nu cer ordine scrise. Ei n'au nevoie de acoperire. Lor nu le trebuie decât *putere*. Răspunderea, ori e o consecinţă a puterii, ori nu mai e nimic. Depinde *de* şi e în directă legătură *cu*. De aceea, oameni ca aceştia, oridecâteori e nevoie, atunci când putere nu li se dă, şi-o iau. Ordinele scrise sunt de multe ori redactate de ceilalţi, de conţopişti, şi nu odată problemele, pe care ei de abia şi le pun pe hârtie, se află de mult rezolvate pe teren. În Maroc, Lyautey va primi odată instrucţiuni scrise dela Minister, asupra modului în care va trebui să ocupe un oraş: — « *Nous y sommes* », va răspunde el telegrafic.

Americanii au parvenit să conducă avioanele dela distanţă. Pentru oameni în luptă însă nu s'a descoperit încă mijloc similar. De aceea, dispoziţiile de cabinet privind operaţii în curs n'au fost de când lumea decât ghiulele de picioare şi plumbi în aripile adevăraţilor comandanţi. De multe ori, pentru aceştia, ordinele de uindărat sunt mai incomode decât primejdia din faţă. Şi Gallieni, şi Lyautey erau de talie să le îngenunche pe amândouă:

..... «*éloigné du pouvoir central, faisant l'apprentissage des responsabilités et des décisions, ayant charge de population indigènes nombreuses et diverses, et de colonies française et étrangères*», scrie Lyautey (Paluel Marmont).

Așa dar, la contactul permanent cu realitățile își va desăvârși aptitudinile marele colonial.

În acest fel, își va verifica pe viu teoriile militare și concepțiile administrative.

Oricât de înzestrat, un militar care n'a făcut decât manevre, nu înseamnă mai mult decât hirurgul care n'a băgat cuțitul, cu oricâtă îndemânare, decât în cadavre și anatomii de cauciuc. Lyautey va opera, fără autopsii prealabile. Lecțiile lui Gallieni le pricepe, le apreciază și le aplică. Gallieni îi va fi nașul atunci când va primi botezul focului, și când meșterul operator va încredința bisturiul asistentului, e pentru a purcede la operație adevărată, nu la anodin experiment:

— «Je vous lâcherai comme une muscade...».

* * *

O primă lecție de comandament, care coincide cu primul contact cu noul șef, în Indo-China, lecție aproape inutilă, deoarece nu făcea decât să confirme opiniile pe care Lyautey le avea mai dinainte:

«A Lang-Son, où déjà sur un sol qui était nu il y a quatre mois, cinquante maisons s'élevent à un étage, Gallieni s'est planté devant lui, jambes ouvertes:

— Naturellement, vous avez apporté ici tout ce qu'il y a de plus dernier cri comme documents pour votre rôle de chef d'Etat-Major?

— Certes, mon Colonel.

— C'est bien, donnez-les moi... Je vais les renvoyer à Hanoi. Je ne veux pas que vous ayez la tentation d'y jeter les yeux quand vous serez avec moi. Ces bréviaires ne feraient que vous embrouiller. C'est sur place, en maniant les hommes et les choses que vous apprendrez votre métier» (Paluel Marmont).

Altădată, când sub șuier de gloanțe Lyautey va trepida în așteptarea unor coloane care nu mai soseau, Gallieni nu-și va lua ochii de pe cartea pe care o citea cu mult interes, decât pentru a-i spune:

— « Je vous en prie, pas de tracassin ! Prenez une feuille de papier et dessinez le paysage. Il reste encore deux heures aux colonnes pour arriver sur leurs emplacements. D'ici là je ne veux pas m'en occuper. Ou les commandants des colonnes ont compris et tout va bien ; ou ils n'ont pas compris et alors il est trop tard. Toute agitation est inutile. Faites votre croquis et laissez-moi lire ».

« Les colonnes arrivèrent parfaitement. Gallieni avait pu achever son livre et Lyautey avait pris une magnifique leçon de sang-froid dans la direction des opérations », conchide d. Palueï Marmont.

Și urmează :

« Le 24, parti avec la colonne de tête, il s'élançait à l'assaut d'une redoute, y entraît le troisième, faisait planter au sommet le pavillon tricolore et sonner au drapeau. Ce soir-là, le Commandant Lyautey était nommé Caporal-honoraire au 9-ème Régiment d'Infanterie de Marine et recevait de son Colonel, en hommage « *un diable de drapeau à grands caractères bleus, déchiré de balles* ».

Replica nu era mai prejos de lectie.

Mai târziu, în Maroc și într'o situație cu mult mai serioasă, Lyautey își va fi amintit de sigur de pilda lui Gallieni și va proceda la fel :

« Lyautey se porte au point le plus menacé. Le voici à Fez. La région est à feu et à sang. La ville est assiégée par les tribus fanatisées. Tenue par 1500 Français, 40.000 disidents la menacent. Des balles sifflent aux carrefours, crépitent sur les places. Les fenêtres sont autant de créneaux d'où l'on fusille ; les maisons autant de forteresses qu'il ne faut pas penser enlever d'assaut. Lui-même est à la merci d'un coup de main ou d'une surprise. Il fait mettre dans des caisses ses cantines, sa tenue de parade, ses selleries, tout ce qui pouvait servir à l'ennemi, en cas de défaite, pour se parer des dépouilles du chef vaincu, et il fait placer à proximité un bidon d'essence afin de mettre le feu aux caisses si tout est perdu.

Puis, tranquille de ce côté, il monte sur une terrasse. Les collines qui encerclent la ville ont l'air d'un anneau de feu. Ils sont là quatre officiers : Lyautey, le poète Alfred Drouhin, Benedic et Guillaume.

— *Maintenant que les ordres sont donnés, dit Lyautey, récitez-nous des vers, Drouhin.*

Et, sous une dégelée de balles, Drouhin récita des vers de la *Jonque Victorieuse* ». (Paluel Marmont).

Iată fapte care se înscriu dela sine în orice mare epopoe și care-și așează oamenii de-a-dreptul în galeria eroilor unei națiuni.

* * *

După cum se vede, elevul e la înălțimea maestrului. Când se desparte de el, Gallieni îl lasă complet format. Pe unde trece, lasă urme legate de numele lui. E temut, e iubit, e respectat.

Cu câțiva ani în urmă, povestește d. Raymond Recouly, călătorind în Indo-China, a găsit o modestă odăiță, conservată cu religiozitate, așa cum se găsea: e biroul maiorului Lyautey.

Când îl reclamă în Madagascar, Gallieni știe că se adresează unui egal, pe care se poate bizui. De felul în care Lyautey își ântelege rostul pe lume, ne putem da seama, dintr'un fragment de scrisoare către sora lui:

« Tu sais, aujourd'hui, tout ce que j'ambitionne d'être et de faire et dans quelle voie je me crois une impérieuse mission à remplir... J'appartiens aux événements; il s'agit d'y apporter la volonté la plus forte, la préparation la plus complète, l'équilibre le mieux maintenu.

Mais, à ces pensées seules, mes narines s'ouvrent au vent de la lutte, mon coeur saute.

L'essentiel est de savoir ce que l'on veut et où l'on va. Or, cela je le sais... Former, par les colonies, un groupe de plus en plus nombreux d'initiatis, de forts, de détachés de besoins, de voyants de haut; par ce groupe, réagir sur l'inertie métropolitaine, établir un circuit continu et régénérateur de vie entre la France du dehors et la France du dedans, qui soit pour celle-ci le réveil de la fécondité physique, le réveil de l'activité économique, le réveil du large commerce, le réveil de l'esprit d'entreprise, le réveil aussi des pensées généreux, des vastes vouloirs et des jugements larges sur le monde et sur les nations qui le peuplent. Voilà, et cela vaut le sacrifice de bien des choses ». (Paluel Marmont).

* * *

A doua întâlnire cu Gallieni nu e mai puțin caracteristică, pentru amândoi.

De abia debarcat în Madagascar, Lyautey se informează de cartierul Șefului, plecat în recunoaștere. Il caută, afirmă d. Paluel Marmont, nouă zile. În a zecea zi, îl găsește. Reproduc:

« Celui-ci (Gallieni), retour de reconnaissance, fait son entrée dans la Capitale à la tête d'un cortège prestigieux de spahis dont les amples manteaux écarlates claquent au vent de leur galop. Lyautey s'insinue dans le cortège. Son cheval gagne sur les autres, rattrape celui de son chef et le frôle. La bête, surprise, frissonne.

— Mon Colonel... Me voici !

— Merçi, dit simplement Gallieni.

Această scenă are loc pe vulcan. Toată insula clocotește. Rabezavana, căpetenia Hovașilor ridică gloatele, jefuește, omoară, dă foc țării. Lyautey nu terminase inspecția teritoriului care i se încredințase, când l-a ajuns ordinul de a lua comanda trupelor îndreptate împotriva indigenului hainit. Pe-o arșiță cumplită, istovit și scuturat de friguri, Lyautey dă bătălia, silind pe Rabezavana să i se supună. Ceremonia se desfășoară după obiceiul pământului: în mijlocul populației îmbrăcate în haină de sărbătoare și în apropierea vechii locuințe regale, Lyautey așteaptă. Solemnitatea e prea pitorescă, pentru a nu reproduce întreagă scena supunerii:

« Et voici que soudain, en effet, un remous se creuse, précédé d'un murmure assourdi. Par le chemin qui fore, à deux pas en avant, un cavalier magnifique, Rabezavana s'avance, à cheval. Un long frémissement parcourt la foule. Un tremblement nerveux agite le petit doigt de Lyautey. Six cent quarante-trois guerriers suivent Rabezavana, armés de fusils, d'arcs et de lances.

« Arrivé a portée de voix du Commandant français, le chef Hova met pied à terre. En même temps, les siens, un à un jettent leurs lances, leurs arcs, leur fusils.

« Quand le dernier de la dernière file se trouva ainsi désarmé, Rabezavana s'approcha du Commandant Lyautey jusqu'à toucher du front le mors de son cheval et, solennellement, avec de grands saluts obséquieux, lui fit sa soumission. Puis il enleva du médius de sa fine main droite l'anneau d'or à cabochon de corail qui

était le signe de son commandement et le tendit à son vainqueur. Celui-ci d'un geste souverain, le passe à son doigt.

« Alors la foule, jusque-là réservée et silencieuse, explosa en acclamations dont la rumeur se répandit au loin, dans la forêt et par delà les crêtes, repercutée d'écho en écho ».

* * *

Gallieni avea de ce să se bucure și cu ce să se mândrească.

Iși așteaptă colaboratorul pentru a-i înmâna personal plicul în care se afla avansarea la gradul de locotenent-colonel.

— Merçi, mon Colonel... Et en échange? întrebă Lyautey. Gallieni îi răspunde:

— Deux choses: D'abord vous allez me prendre en mains tout le pays de l'Ouest. A peu près le quart de la France à administrer, ça doit vous plaire!.. Ensuite, vous allez me rouvrir la route de Majunga. Je vous préviens que ça ne sera pas facile: région désertique, matériel inexistant, sécurité incertaine et tout le reste à l'avenant.

* * *

Două luni mai târziu, raportează d. Paluel Marmont: « alors qu'on le croyait encore à Majunga occupé a dresser des plans, il fait son entrée à Tanararive, venant de Majunga en effet... »

După 5 ani de astfel de activitate, Lyautey lasă în Madagascar sate prospere legate de drumuri noi și bune, rebelii supuși, o populație simpatizantă și respectoasă, în fine ordine, aducând cu el în Franța 5 citații și această scrisoare *oficială* (subliniază Paluel Marmont) a lui Gallieni:

« Je tiens à vous exprimer, mon cher Colonel, les sentiments de reconnaissance que la Colonie vous doit comme à un de ceux qui l'ont servie avec le plus d'éclat et de dévouement, et j'é mets le voeu que le Gouvernement de la République fasse encore appel à votre patriotisme pour présider à l'épanouissement d'une oeuvre coloniale nouvelle dont votre expérience assurera le succès ».

* * *

Măcar că numit temporar în diverse comandamente, ceea ce l-a și făcut ades să-și socoată cariera de colonial încheiată, Lyautey

va juca de aci înainte rolul hirurgului virtuos, la care recurgi, indiferent de sentimentele pe care i le păstrezi, oridecâteori ți-e viața în primejdie.

La fiecare complicație ivită pe oricare punct de pe glob, trăind sub semnul tricolorului francez, numele lui Lyautey va fi pe toate buzele.

Toute grande vie naît de la rencontre d'un grand caractère et d'un grand hasard — scrie cu sagacitate d. André Maurois, în biografia d-sale.

Marele hasard, cu care se întâlnește marele caracter Lyautey, se numește Jonnart. Întâlnirea are loc la un dejun, în casa d-lui Jules Charles Roux, un prieten al lui Lyautey, în momentul în care iluzoria frontieră algero-marocană inspira Metropolei serioase îngrijorări. D. Jonnart era Guvernator-General al Algeriei. Nu mult după această întrevedere, Generalul André, al cărui nume a făcut mai târziu scandal prin cunoscuta afacere a *fișelor*, ticluite în lojile organizației *Grand Orient de France*, numește telegrafic pe Lyautey comandant al Sub-Diviziei Aïn-Sefra. E începutul triumfului Republicii în Africa. Reputația lui Lyautey și convorbirea dela dejunul la care s'au cunoscut sunt suficiente pentru a-l determina pe Jonnart să-i scrie:

Mon cher Colonel,

« Je suis sûr que vous accomplirez au mieux des intérêts de votre pays l'importante mission qui vous est confiée. Je n'ai pas hésité à réclamer votre nomination, car il faut à Aïn-Safra, non seulement un vaillant soldat, mais un organisateur et un politique avisé... Je n'ai pas besoin de vous dire que je vous seconderai de mon mieux dans l'accomplissement de votre mission ». (André Maurois).

Hasardul s'a dovedit perspicace.

Non seulement un vaillant soldat, mais un organisateur et un politique avisé. Lyautey era de sigur omul care îi trebuia, după cum și lui Lyautey îi trebuia o asemenea însărcinare.

E o etapă necesară inteligenței lui naturale de ofițer cultivat și « lettré », înainte de a se înscăuna cu brio în fruntea unui Stat. În această privință, Lyautey nu s'a putut plânge de noroc. Acel

dram, indispensabil oricărei întreprinderi omenеști l-a avut. Și dacă nu l-ar fi avut, paguba ar fi fost mai mică pentru el, decât pentru țara lui. Poeții cunosc gloriei postume. Oamenii de acțiune, nu. Un poem de valoare, desconsiderat în timpul vieții autorului, își poate cuceri locul mai târziu. O faptă mare, împiedicată să se realizeze, e o ireparabilă pierdere pentru umanitate. Lui Lyautey i-a fost dat să se realizeze deplin. Hasardul Jonnart, ca și toate celelalte îl vor găsi pregătit. Totdeauna știe ce vrea și unde merge. La o vârstă când majoritatea acelora de seama lui nu cunosc decât cazarma, balurile și localurile de noapte, Lyautey se complace în cercul unor oameni ca Melchior de Vogüe, Marcel Proust, Henri de Régnier, José-Maria de Hérédia, fiind unul din obișnuiții dineurilor *Doamnei Aubernon*,... *et la maîtresse de maison lui fit remarquer qu'il en était le premier officier*, scrie d. André Maurois.

Și mai departe:

« Ce type de soldat lettré paraissait alors surprenant. Il avait toujours été l'idéal de Lyautey.

« Souvent en regardant une charmante copie d'un portrait d'Angelo Bronzino, que possédait sa mère et qui représentait un seigneur de vingt ans, l'épée au côté et la main sur un livre, il avait pensé à ce temps où un soldat pouvait sans ridicule être passionnément attaché à l'étude.

« *Que de fois* (citează d. Maurois), *l'ai-je regardé et entretenu, ce témoin charmant, grave et pensif d'un âge disparu*. Que de fois j'ai revécu avec lui cette vie vraie, où l'on se poignardait bien au coin des rues, où la lutte était à chaque pas, mais où tous les ressorts étaient tendus, où toutes les facultés vibraient. Il a son épée. C'était « un noble cavalier, hardi et courtois »; c'était un soldat comme l'était tout seigneur; il vient sans doute de combattre à la tête de ses gens contre les troupes de l'empereur Charles-Quint qui menace la ville. Mais il est appuyé aussi sur un livre. C'est qu'après les bons coups d'estoc il aime à lire Dante; il a peut-être lui même composé quelques sonnets; à coup sûr il a devisé des affaires de la République et causé de l'art avec son peintre et ses compagnons. C'était alors tout simple, l'homme et le citoyen demeuraient sous l'habit qui les couvrait.

« Un soldat de nos jours, n'a pas le droit de dépasser l'horizon que lui tracent la théorie et le métier (subliniat de Lyautey)...

On lui rit au nez si, decendu de cheval, il trouve quelque joie à ses livres et, le moins qu'on fasse, c'est de le regarder comme un peu toqué ». (André Maurois).

Citind aceste rânduri, nu mai avem dreptul să ne mirăm de felul în care dela început Lyautey a înțeles magistralele lecții ale lui Gallieni și nici de magistrala aplicație pe care le-a dat-o mai târziu.

* * *

În adevăr, marele hasard întâlnise marele caracter. Dela comanda Sub-Diviziei Sud-Oraneze până la treapta de Țar al Marocului, sub denumirea benignă de « Résident-Général » și « Commandant en chef », Lyautey merge din victorie în victorie, pășind din pisc în pisc. Câteva luni după debarcarea în Maroc, Jonnart îi scrie: « Vous avez justifié, et même au delà, nos espérances, la confiance que nous placions en vous, et vous avez temoigné des qualités d'organisateur et de politique dont tout le monde se rend compte, même au Ministère de la Guerre... » (Maurois).

Aici, pe pământ african va primi Lyautey cei mai bine meritați lauri, care se vor așeza însă pe o frunte care tot aici a purtat și coroana de spini. Va trebui să suporte, pentru a fi lăsat, în definitiv, să-și servească țara, pe lângă intermitentele atacuri ale dușmanilor, permanentele lovituri ale Parlamentului, ale presei, ale opiniei publice reale câteodată, ale omului politic întotdeauna. În afară de curajul și priceperea care se cer oricărui comandant în luptă, va trebui să execute adevărate tururi de forță de atac și abilitate, pentru a se pune la adăpost de prigoana redutabilului *pouvoir central*, a guvernelor în general și a Ministerului de Război în special.

Față de vitrega ocârmuire va uza pe rând și după caz de toate mijloacele, dela cea mai riscată îndrăzneală, până la aparenta supunere completă, dela cea mai ingenioasă inducere în eroare până la puerila păcăleală. Așa de pildă, când Metropola îi interzice de a intra în localitatea Béchar, pe care o ocupase dintr'un inevitabil imperativ tactic, nu găsește el mijlocul de a rămânea pe loc, *schimbând numele localității*, din Béchar în Colomb și comunicând centrului că nici nu se gândește să intre în Béchar și că se va conforma ordinelor, menținându-se în Colomb?

Nu totdeauna însă poate scăpa atât de ușor și de cele mai multe ori trebuie să-și pună în joc persoana și situația lui, ceea ce nu ezită să facă atunci când e nevoie, dar numai atunci. Așa, urmându-și politica lui de *tache d'huile*, Lyautey ordonă vrednicului său colaborator Henrys, la acea epocă maior și șeful lui de Stat-Major, să ocupe în teritoriu marocan (se afla în Algeria), singura fântână a regiunii. Populația vine să-i mulțumească și Lyautey îi făgăduiește protecția pe care acesta o cere. Efectul la Paris: campanie de presă, Consiliu de miniștri, ordin de evacuare. Lyautey dictează unui ofițer subaltern, următoarea telegramă:

... « Ce recul contraire à tous engagements pris avec populations, qui vont subir représailles immédiates, portera atteinte mortelle à notre influence et à notre loyauté, et fera perdre tout bénéfice de situation acquise depuis dix mois. C'est avec la plus profonde conviction et le sentiment le plus grave de ma responsabilité pour sécurité Sud-Oranais que Gouvernement m'a confiée que je vous adjure présenter à Gouvernement ces observations, qui peuvent échapper quand on n'est pas sur place, et lui demande sursis au moins exécution jusqu'à rapport détaillé... M'étant, d'ailleurs, engagé personnellement vis-à-vis populations au nom de la France que nous ne les abandonnerons plus, les protégerions et les ayant ainsi amenées à se grouper autour de nous et à retrouver sécurité et trafic inconnus depuis sept ans, je ne pourrai sans manquer à l'honneur, procéder moi-même à cette mesure et, si elle est maintenue, je demande respectueusement à être mis immédiatement en disponibilité, de manière être seul en cause vis-à-vis populations et à ce qu'elles se rendent compte que c'est moi seul qui ai indûment engagé parole Gouvernement français et, me sachant desavoué, ne puissent que me suspecter seul et non la parole du Gouvernement de la République... » (Paluel Marmont).

Se înțelege, că după o astfel de corespondență, fără energica solidarizare a lui Jonnart, lui Lyautey i s'ar fi luat comanda. Hasardul a fost însă pe măsura caracterului.

* * *

S'ar părea că rolul hazardului e terminat. Aparență. Aici se termină numai rolul hazardului-Jonnart.

Dela comanda diviziei din Oran, Lyautey trece, cu un grad în plus, comandant de corp de armată la Rennes. Nu împlinește însă patru luni în această comandă. Imixtiunea Germaniei vine să încurce și mai mult afacerile Marocului, în care vântul nesupunerii suflă în voie. Urmează Agadirul, cedarea unei porțiuni din Congo Germaniei, în schimbul deplinelor puteri pe care Franța le obține în Maroc și, în scurt timp, semnarea Protectoratului.

Populația se răscoală împotriva Sultanului, dar și a Franței. Șaisprezece ofițeri francezi sunt uciși. Metropola e consternată.

«Trois noms volent de bouche en bouche: Gallieni, d'Amade, Lyautey. Gallieni se récuse et désigne Lyautey. Il reste deux. C'est presque à la courte paille qu'on tire. Lyautey est désigné et averti de ce choix par téléphone. Dès le lendemain il était, par décret, nommé Commissaire Résident Général de France au Maroc». (Paluel Marmont).

Aceasta e ultima și cea mai glorioasă perioadă a întregii lui cariere de ostaș, diplomat și organizator.

Aici își va da întreaga măsură a multiplelor lui însușiri. Aici va avea în cele din urmă întreaga libertate de a comanda fără tutelă. Aici își va vedea acțiunea lui potolitoare progresând nestinșgherită și se va bucura de roadele ei. Aici își va realiza cele mai înalte gânduri și cele mai îndrăznețe aspirații. Poet al faptei, reprezentând idealul clasic al omului în care gândul se acordă cu gestul ca strunele unui clavier pus la punct de-o mână meșteră, tot ce va visa noaptea, va împlini ziua. Piatră cu piatră, casă cu casă, stradă cu stradă, oraș cu oraș, va zidi o țară, din temelii. Porturi, uzini și fabrici se vor ivi în nimic, desprinzându-se din închipuirea lui creatoare, ca de pânza unui pictor nebun, care și-ar vedea zugrăveala părăsind pânza, dilatându-se până la supranatural și ființând a ceea ce era. Și toate acestea cu câtă stăruință, cu câtă hotărîre, cu câtă *gust*. A occidentalizat orașele, fără să le distrugă pitorescul, modernizând pe urmele tradiției locale. Având o justificată oroare de concepțiile ediltaire ale ofițerilor de geniu, care n'ar fi șovăit să construiască stereotipe cazărmi franceze, în exuberanța decorului african, n'a îngăduit să se ridice o schelă, nici să se vopsească un acoperiș, fără prealabila lui încuviințare. Nu e linie și culoare care să nu-i aparțină. Numele lui se

înscrie dela sine sub harta Marocului ca acela al lui Lionardo sub *Gioconda* și al lui Tițian sub *Flora*. A găsit în Maroc așezări și obiceiuri medievale, de care nu s'a atins, decât pentru a le lumina calea spre veacul de față, netezindu-le-o. N'a distrus nimic, a perfecționat totul. N'a importat, a adaptat. N'a revoluționat, a continuat. A procedat în fine așa cum ar fi procedat un băștinași pios și tradiționalist, dacă istoria ar cunoaște asemenea salturi și dacă își poate cineva imagina un Marocan, care să fi putut atinge la acea epocă și chiar mai târziu, gradul de evoluție intelectuală al unui Lyautey. Un ținut pustiu, locuit de populații sălbatice sumedenii, haiducind după plac, un colț de lume fără hartă și fără stăpân, o țară în care era de creat totul, dela Sultan până la păzitorul de cămile, e astăzi una din cele mai prospere colonii de pe glob. Adevărat artist, Lyautey și-a iubit opera cu patimă, apărând-o cu dârzenie și de barbaria triburilor sălbatice și de sălbăcia prostului gust oficial european. A mers până acolo încât a inspirat Serifului mai multe legi, prin care declară monumente istorice intangibile, tot ce bunul lui gust găsea interesant și demn de a fi pus la adăpost de nepăsare și nepricepere. Ba, ceva mai mult. Formează un serviciu al artelor indigene, pentru a da de lucru meșterilor locali, care altfel amenințau să dispară.

« *Afin que Mes sujets aille tous au Paradis, car tel est Notre bon plaisir . . .* ». Așa începe o ordonanță, a lui Ludovic al XIII-lea, mi se pare. Acest *Roi très Chrétien*, cum se intitulau puternicii Regi ai Franței, deprins să hotărască în stăpân absolut asupra supușilor săi, s'a îndemnat să-i ocrotească și după moarte. Cu puteri aproape egale, dar în alte vremi, Lyautey s'a mulțumit să se ocupe de soarta Marocanilor pe acest pământ numai. *Tel fut son bon plaisir*.

* * *

Cu toate că e cea mai strălucită, nu vom insista asupra epocii Maroc. E prea recentă și prea cunoscută. Nu putem însă trece cu vederea amănuntul cel mai interesant.

Marele război îl găsește pe Lyautey acolo. Propaganda germană turburase mințile, semănând furtună. Parisul îi cerea trupe, ordonându-i să părăsească pozițiile înaintate, reducând ocupația la câteva porturi. Lyautey își consultă colaboratorii:

— En toute circonstance, me répondez-vous de votre région ?

— Oui, dit Gouraud.

— Oui, dit Henrys.

— Oui, dit Brulard.

— Oui, disent les colonels Peltin et Gueydon de Dives.

După ce cântărește răspunsurile, Lyautey dictează următoarea telegramă :

— « Je garderai jusqu'au bout le Maroc à la France, non seulement comme possession, comme gage acquis, mais comme réservoir de ressources de toutes sortes pour la Métropole ».

« C'était faire preuve d'un beau courage que de jouer dans ces conditions une telle partie », conchide, cu drept cuvânt, d. Paluel Marmont.

Și urmează :

« On lui réclamait 30 bataillons ? Le 15 septembre, il en avait expédié 37, plus six batteries, une brigade de cavalerie, un escadron divisionnaire, trois compagnies du génie et deux compagnies de télégraphistes ! ».

Formula Lyautey :

« Qui n'avance pas, recule ! Qui n'impose pas sa volonté subit celle de l'adversaire ! Un ralentissement de notre activité militaire devant être immédiatement exploitée par nos ennemis, ne pas s'en tenir à une attitude passive, mais bien à une « défensive active ».

* * *

Lyautey se dovedește a fi de talie să-și țină teribilele angajamente. În toți cei patru ani de război european nu va face decât « bonne mine à mauvais jeu ». Toată acțiunea lui va avea de scop (și va izbuti) să dea autohtonilor impresia forței, a securității, a victoriei sigure. Va trage avantaje pentru Franța până și din cele maiperate situații. Luptând în condițiuni tehnice din ce în ce mai proaste, furnizând fără încetare Metropolei efective, ofițeri (și ce ofițeri !) și material de război, nu va înceta totuși să creeze, să construiască, să împânzească ținutul cu șosele, poduri, căi ferate.

În Lorena bate tunul. Lyautey deschide iarmaroace. Casa părintească îi e distrusă de ținamic. Lyautey organizează expoziții.

Colonelul Lavedun, unul din cei mai viteji ofițeri ai lui e măcelărit în luptă inegală și crâncenă într'o văgăună din Bled es-Siba, împreună cu 30 de ofițeri și 500 de soldați. A doua zi Lyautey inaugurează la Casablanca marile magazine Paris-Maroc. (Paluel Marmont).

În dosul acestor impunătoare festivități, marele regisor își continuă opera de penetrație, înaintând cu forțe derizorii, dar cu tenacitate, în regiunile nesupuse, înarmate de propagandiștii debarcați din submarinile dela Kiel.

— *C'est que partout nous disputons à l'ennemi l'initiative du mouvement*, spune el.

Secretul acestei ribambele de victorii ni-l dă însuși Lyautey, care, ne asigură d. Paluel Marmont, mărturisește unui prieten intim:

— *Mon ami, il n'y a pas trente-six manières de gouverner. Il faut un roi... Ici, je suis roi.*

Mai târziu, când, retras în domeniul lui dela Thorey, își va aminti de Maroc, în mod firesc, povestirea va începe totdeauna cu *sous mon règne*, ne afirmă principesa Marta Bibescu.

Asumându-și răspunderi copleșitoare, Lyautey înțelege să exercite puteri absolute.

I se potriveau. Și în concepții, și în sentimente, și în înfățișare, avea majestate regală.

Arătați-l așa cum l-a surprins penelul lui Baschet sau al lui Lazlo, în superba-i ținută de mareșal, cu pieptul înstelat și cu mâna pe gardă, unui copil. Nu vă îndoiiți că prima lui întrebare va fi: unde a domnit? E destul să-l privești, ca să nu te mai prindă mirarea aflând că viteazul Loren a cutezat să-l înfrunte până și pe Clemenceau. Tigru delat Paris și leul dela Casablanca s'au privit în ochi:

— *Ce Lyautey! Il aurait dû passer vingt fois en conseil de guerre. Il n'y a pas de soldat plus indiscipliné. Chaque fois que je lui ai donné un ordre, il m'a répondu: « Non! »*

Comprenez-vous ça?

Et après un silence:

— *Ça ne fait rien. Il me plait. C'est un Monsieur.*

Aceste vorbe, scrie d. Gabriel Courtial în *Candide*, i-au fost spuse de Georges Clemenceau. Dar omul acesta, care a domnit douăzeci de ani, n'a putut governa decât trei luni.

Din domnie pleacă binecuvântat de-o țară.

Din guvernare e izgonit cu huidueli.

Nul n'est prophète dans son pays. Apoi, unghiul istoric și cel politic nu coincid totdeauna. Ochiul exercitat pe unul, se încurcă ades pe celălalt. *Je ne comprends rien à cette race*, spunea Lyautey despre politicieni.

Odată fiind bolnav, Musulmanii au înălțat rugăciuni pentru însănătoșirea lui, în toate moscheele. Făcându-se bine (în urma vizitei Imamului dela moscheea Moulay Idrim, credeau localnicii), Lyautey a fost invitat (lucru fără precedent) să pășească pragul inviolabil al Casei Profetului, pe care nu mai călcase niciodată picior de ghiaur. D. André Maurois povestește că Lyautey a mers până la ușa templului, dar că a refuzat să intre, mulțumindu-se să atingă o lespede cu vârful piciorului, fără să pătrundă mai mult în sfântul locaș. Intrebat mai târziu de ce n'a voit să intre în moschee, raportează d. Gabriel Courtial, Lyautey a răspuns:

— *Alors, tu n'a pas compris que si j'étais entré dans la mosquée, j'aurais créé un précédent, et que, lorsque je ne serais plus ici, quelque farfadet de parlementaire en mission — et il employait en réalité au lieu de farfadet, une expression beaucoup plus crue — n'aurait pas manqué de s'en autoriser pour en faire autant. Non! Tout, mais pas ça!* »

Tot d. Gabriel Courtial povestește că la un banchet, oferit de *Société du Maroc*, a spus pe un ton sarcastic:

— *« Je suis heureux, mes amis, de ne pas voir ici un seul parlementaire. Nous sommes en famille ».*

După scurta ședere și semnificativa lui plecare de pe banca ministerială, Lyautey e retrimis (era să zic și nu greșeam repatriat), în Maroc, de guvernul Ribot. Timp de opt ani, va desăvârși ceea ce crease: va vernisa tabloul. Acolo, în regeasca lui reședință, va primi (în fine) toate omagiile, trăind din plin. Toate satisfacțiile misiunii împlinite.

Rar vis se va fi apropiat mai mult de realitate. Numai o perdea le despărțea. Dela fereastra lui, cât poate cuprinde ochiul, creatorul își putea admira în voie opera. E ușor de închipuit sentimentul cu care un pictor în declinul vieții și-ar vedea adunate într'o vastă sală, pânzele risipite la cele patru vânturi și cu câtă emoție ar silabisi titlurile tablourilor, pe măsură ce și le-ar

rememora: Doamna în galben, Plopilor, Crizanteme, Culesul viilor, Judecătorul, Madona...

Fez, Meknes, Rabat, Marakech, Casablanca... își va fi zis Lyautey dela fereastra lui.

E suprema satisfacție pe care Parcele i-au hărăzit-o.

Nu i-a fost dat însă să închidă ochii acolo, cum se pare că ar fi dorit. Și când, petrecut cu iubire și venerație de funcționari, ofițeri, coloniști și indigeni până la puntea de îmbarcare, se va despărți pentru totdeauna de Maroc, îndată ce vaporul se va pune în mișcare, va intra în cabina lui, fără să mai întoarcă privirea înapoi.

Scrie Joinville, cronicarul, în cronica lui:

... et en demantières que je aloie à Bléhecourt et à Saint-Urbain, je ne vox onques retourner mes yex vers Joinville, pour ce que le cuer ne me attendrisist du biau chastel que je leissoie et de mes deux enfants.

Lyautey lăsa o țară, un popor, toată viața lui.

* * *

Dela intrarea în patria unde cel dintâi îl întâmpină fiscul și până la săvârșirea lui dintre vii, de două ori și în două mari împrejurări, numele lui mai face sgomot: cu prilejul expoziției coloniale, când a realizat pe continent, în miniatură și în surrogat, ceea ce realizase în stil mare și în autentic în colonii, și cu prilejul recențelor evenimente sângeroase de pe străzile Parisului, când prezența lui în stradă, în capul invalizilor, răstoarnă ultimul guvern al Republicii, a căruia schimbare o mai apucă.

S'a stins acolo unde a primit lumina, într'un ungher retras al solului natal, fără să-și mai poată vedea opera, ca și Beethoven care, surd, nu și-a mai auzit simfonia.

* * *

Am adunat cucernic aceste însemnări fugare, culese în pripă, din tot ce s'a prizărit ca material informativ, în librăria românească.

Atunci când marile vieți franceze își vor găsi Plutarcul, etapele și peripețiile vieții lui Louis-Hubert-Gonzalve Lyautey, Maréchal.

de France, îi vor înfățișa gata scris, unul din cele mai frumoase capitole. Cronicar îndepărtat și smerit în fața măreției subiectului, eu nu cutez să însemn, dela mine, pe răbojul meu românesc decât atât: a fost un pios catolic, un viteaz soldat, un sincer regalist, un leal republican, un mare artist, un boier, un om, și ceva mai mult: *un Francez*.

AL. O. TEODOREANU